

تحلیل سیاسی هفته (۷۰)

تقابل روسیه و غرب بر سر اوکراین: چشم‌اندازی پرمخاطره

معاونت پژوهش‌های سیاسی - حقوقی

دفتر: مطالعات سیاسی

شماره مسلسل: ۲۶۰۱۳۵۵۴

تاریخ انتشار: ۱۳۹۲/۱۲/۱۸

نویسنده: دکتر سیدرضا میرطاهر

مقدمه

بحران اوکراین با وارد شدن بیش از پیش بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی بدون تردید وارد مراحل جدی، حساس و خطرناک شده است. به نحوی که برخی مقامات غربی از جمله ویلیام هیگ وزیر امور خارجه انگلیس، آن را بزرگ‌ترین بحران پیش‌روی اروپا در قرن بیست‌ویکم خوانده‌اند. همین نظر را فرانک والتر اشتاین‌مایر، وزیر امور خارجه آلمان ابراز و تأکید کرده است که: اروپا به‌علت اوضاع اوکراین، بدون تردید درگیر شدیدترین بحران پس از سقوط دیوار برلین شده است. از سوی دیگر حساسیت روسیه در قبال تحولات اوکراین و حضور نیروهای نظامی این کشور در شبه‌جزیره کریمه به محرک مؤثری برای افزایش اهمیت این بحران تبدیل شده است. در این میان دخالت کشورهای غربی در مسائل اوکراین فاز جدیدی از تقابل سیاسی و ژئوپلیتیکی میان غرب و روسیه را رقم زده است. روز پانزدهم اسفند پارلمان محلی کریمه که به‌صورت خودمختار اداره می‌شود، رأی به برگزاری همه‌پرسی برای پیوستن این شبه‌جزیره به روسیه داد. اقدامی که دولت موقت اوکراین فوراً آن را غیرقانونی خواند و از روسیه خواست از جدایی‌طلبان در کریمه پشتیبانی نکند و نیروهای نظامی خود را به پایگاه‌هایشان فراخواند. همسو با دولت موقت اوکراین، کشورهای غربی هم طرح همه‌پرسی و الحاق شبه‌جزیره کریمه به روسیه را غیرقانونی خواندند. همچنین در پی ادامه تنش در اوکراین، ایالات متحده آمریکا ۶ جت جنگنده اف ۱۵ و یک هواپیمای سوخت‌گیری هوایی برای تقویت ناتو در حریم هوایی دریای بالتیک به لیتوانی فرستاد. در همین حال روز ۱۶ اسفند باراک اوباما، رئیس‌جمهور آمریکا همزمان با طرح همه‌پرسی الحاق کریمه به روسیه، با ولادیمیر پوتین تلفنی گفتگو کرده و راهکارهای پیشنهادی کاخ سفید برای حل بحران اوکراین را با وی مطرح کرد. اوباما به همتای روسی خود یادآور شده اقدامات مسکو در شبه‌جزیره کریمه، نقض استقلال و یکپارچگی اوکراین است و همین موضوع باعث شده آمریکا همگام با متحدان اروپایی‌اش در برابر آن اقدام کند. رئیس‌جمهور آمریکا در این تماس تلفنی پیشنهاد کرد که دولت‌های اوکراین و روسیه در مذاکراتی که توسط ناظران بین‌المللی تسهیل می‌شود رودررو گفتگو کنند تا مطمئن شوند حقوق همه مردم اوکراین، از جمله روس‌تبارها، رعایت می‌شود؛ نیروهای نظامی روسیه به پایگاه‌های خود باز گردند و جامعه بین‌المللی از مردم اوکراین که قرار است در ماه می در انتخابات شرکت کنند، حمایت کند. در مقابل، کرملین هم در بیانیه‌ای اعلام کرد که ولادیمیر پوتین، در این گفتگوی تلفنی به اوباما گفته روابط مسکو و واشنگتن برای حفظ ثبات امنیت در جهان مهم است و «نباید قربانی اختلاف نظر افراد بر سر اوکراین شود». رئیس‌جمهور روسیه تأکید کرده است دولتی که در اوکراین روی کار آمده حاصل «کودتایی مغایر با قانون اساسی» است و مردم شرق و جنوب شرقی (اوکراین) و همچنین کریمه با آن موافق نیستند.

اقدامات روسیه

اقدامات اخیر روسیه در زمینه اعزام چند هزار نیروی نظامی به شبه‌جزیره کریمه تحولی مهم در بحران اوکراین محسوب می‌شود. با توجه به اینکه شمار بسیاری از ساکنان کریمه روس‌تبار هستند، مسکو در روزهای اخیر شمار زیادی نیروی نظامی که از ۶۰۰۰ تا ۱۵۰۰۰ نفر برآورد شده است را وارد این منطقه کرده است. در عین حال یگان دریای سیاه ارتش روسیه نیز براساس یک توافق دوجانبه میان مسکو و کی‌یف در بندری که روسیه از اوکراین تا سال ۲۰۴۲ میلادی اجاره کرده، در این

جزیره مستقر است. تصویب اعزام نیرو به کریمه توسط شورای فدراسیون روسیه، به پوتین اختیار دخالت نظامی در این شبه‌جزیره واقع در جنوب اوکراین را می‌دهد. این درحالی است که جناح افراطی کرملین حتی خواستار پیشروی نظامی به سوی شهرهای دونسک و خارکف در شرق اوکراین است. ولی به نظر می‌آید که پوتین طرح‌های دیگری دارد. از جمله اینکه کریمه را به یک منطقه تحت‌الحمایه روسیه درآورد و نه آنکه این شبه‌جزیره را کاملاً از اوکراین جدا کند.

واکنش‌های داخلی

هرچند اقدامات نظامی روسیه در شبه‌جزیره کریمه و اشغال این منطقه استراتژیک برخی حمایت‌های مردمی از این اقدام را به دنبال داشت، اما بروز واکنش‌های مخالفت‌آمیز حاکی از دودستگی در جامعه روسیه درباره نحوه برخورد با بحران اوکراین است. در این راستا در روزهای اخیر تظاهراتی در روسیه در مخالفت و موافقت با این اقدام برگزار شده است. از جمله تظاهراتی که در روز ۱۱ اسفند در برابر ساختمان وزارت دفاع روسیه در شهر مسکو و در اعتراض به تحرکات نظامی اخیر این کشور در منطقه خودمختار کریمه برگزار شد. شرکت‌کنندگان در این تجمع دست نوشته‌هایی در محکومیت جنگ و همچنین پرچم‌های اوکراین را در دست داشتند. در این تجمع پلیس مسکو ۳۵۲ تن از شرکت‌کنندگان را بازداشت کرد. در این زمینه گفته می‌شود تهدیداتی که روسیه در این خصوص با آن مواجه است به اندازه‌ای خطرناک نیست که اعزام نیرو را به منطقه توجیه کند. از سوی دیگر، حدود ۲۰ هزار نفر از طرفداران کرملین نیز به منظور حمایت از اقدام پوتین در موافقت با توسل به زور در اوکراین، در خیابان‌های پایتخت روسیه تجمع کردند.

واکنش‌های بین‌المللی

در سطح بین‌المللی واکنش‌ها به مراتب شدیدتر و جدی‌تر است و همین عامل، احتمال بروز برخورد بین روسیه و غرب را بیش از پیش محتمل کرده است. در این راستا اظهارات جان کری وزیر امور خارجه آمریکا و هشدار وی به روسیه قابل توجه است. وی با اشاره به اقدامات مسکو در اوکراین اظهار داشت که همه گزینه‌ها علیه روسیه روی میز است، از تحریم‌های اقتصادی گرفته تا اقدام به عملیات نظامی علیه مسکو. در واقع این شدیدترین هشدار است که به روسیه در چند روز اخیر در ارتباط با بحران اوکراین داده شده است. در عین حال آندرس فوگ راسموسن دبیر کل ناتو، اقدام نظامی نیروهای روسیه علیه اوکراین را نقض حقوق بین‌الملل و در تناقض با اصول شورای ناتو - روسیه و شراکت برای صلح اعلام کرد.

اقدامات مرحله‌ای غرب

اقداماتی که توسط غرب و به‌ویژه آمریکا درخصوص بحران اوکراین صورت گرفت و یا ممکن است در آینده صورت پذیرد را می‌توان به مراحل مختلفی تقسیم‌بندی کرد: مرحله اول، محکومیت سیاسی روسیه است که شامل ارجاع بحران اوکراین به شورای امنیت و نیز موضع‌گیری سازمان ملل در این باره می‌شود.

مرحله دوم، اقدامات عملی در عرصه‌های دیپلماتیک و اقتصادی از قبیل ممنوعیت ویزا و نیز مسدود کردن دارایی‌های روسیه در خارج از این کشور است. در این زمینه جو بایدن، معاون رئیس‌جمهور آمریکا در گفتگوی تلفنی با سرگئی لاوروف، وزیر امور خارجه روسیه گفته است که در صورت عدم حل بحران اوکراین، روسیه باید به انزوای فزاینده سیاسی و اقتصادی خود بیندیشد. کنگره آمریکا نیز در حال بررسی طرحی برای تحریم اقتصادی روسیه به علت موضع این کشور درباره اوکراین است. وزیران خارجه اتحادیه اروپا نیز در نظر دارند، در صورتی که رهبران کرملین دست به تنش‌زدایی در اوکراین نزنند، علیه روسیه تحریم‌های هدفمند وضع کنند. کاترین اشتون، مسئول سیاست خارجی اتحادیه اروپا در این باره اظهار داشت که «روسیه به وضوح حاکمیت و تمامیت ارضی اوکراین را نقض کرده است».

مرحله سوم، اقدام احتمالی غرب برای واکنش نظامی محدود شامل اعزام ناظرانی به اوکراین برای نظارت بر بحران از سوی

«سازمان امنیت و همکاری در اروپا» می‌باشد. هر چند که مقامات ارشد آمریکایی اکنون سخن از اقدامی فراتر از این زده و روسیه را به برخورد نظامی تهدید کرده‌اند. در این راستا اقدام تحریک‌آمیز آمریکا برای برگزاری رزمایش مشترک در دریای سیاه قابل تأمل است. در این راستا نیروهای دریایی بلغارستان، رومانی و آمریکا ۲۰ اسفند یک رزمایش تاکتیکی مشترک در بخش شمال غربی دریای سیاه برگزار می‌کنند. نیروی دریایی بلغارستان روز ۱۶ اسفند در بیانیه‌ای ضمن اعلام این خبر افزود، این رزمایش در سال ۲۰۱۳ برنامه‌ریزی شده و هیچ ارتباطی با تحولات اوکراین ندارد. قرار است ناوشکن آمریکایی یو اس اس تراکستون (USS Truxtun) از ۱۲ تا ۱۴ مارس نیز در بندر وارنا در بلغارستان پهلو بگیرد. پیش‌تر نیروی دریایی آمریکا از اعزام این ناوشکن مجهز به سامانه‌های موشکی و ضد موشکی به دریای سیاه خبر داده بود. با وجود انکار آمریکا، تحلیلگران سیاسی برگزاری این رزمایش را با تحولات اوکراین مرتبط و تحریک‌آمیز می‌دانند.

غرب، روسیه و آینده گروه هشت

یکی از نخستین واکنش‌های غربی‌ها به مداخله نظامی روسیه در شبه‌جزیره کریمه، تحریم شرکت در اجلاس گروه هشت بود که قرار است در ۴ و ۵ ژوئن ۲۰۱۴ در شهر سوچی به میزبانی روسیه برگزار شود. کشورهای آمریکا، کانادا، انگلیس و فرانسه اعلام کردند که در این نشست شرکت نمی‌کنند. در عین حال برخی سران غربی به صراحت به تهدید روسیه در زمینه آینده عضویت این کشور در گروه هشت پرداخته‌اند. در این راستا استقفا هارپر نخست‌وزیر کانادا، در روز ۱۲ اسفند تهدید کرد که اگر روسیه هر چه زودتر به حضور نظامی خود در کریمه پایان ندهد، کاری می‌کند که آن کشور از گروه هشت اخراج شود. پیش از آن جان کری وزیر امور خارجه آمریکا نیز هشدار داده بود اگر روسیه به حضور نظامی خود در شبه‌جزیره کریمه ادامه دهد، اخراجش از گروه هشت در دستور کار این گروه قرار خواهد گرفت. بدین ترتیب کشورهای گروه هشت آنچه را «اقدام روسیه در نقض آشکار حاکمیت اوکراین» خواندند، به شدت محکوم کردند و از توقف اقدامات اولیه برای برگزاری نشست بعدی این گروه در سوچی روسیه در ماه ژوئن خبر دادند.

روسیه و دکترین جدید نظامی

به‌منظور بررسی دلایل و توجیهات روسیه برای اقدامات اخیر خود در اوکراین باید به تغییری که روسیه در دکترین نظامی خود در سال ۲۰۱۰ انجام داده است، توجه کرد. اساساً دکترین نظامی هر کشور که به‌منزله یک چارچوب کلی است و به سادگی تغییر نمی‌کند، چگونگی شرکت نیروهای نظامی آن کشور در لشگرکشی‌ها، عملیات‌ها و نبردها را بیان می‌کند. روسیه با این تغییر، اعزام نیرو به خارج از مرزهایش را تسهیل کرده است. پیش‌تر دفاع از کشور روسیه، شرکت در نبردهای ضدتروریستی یا اجرای تعهدات بین‌المللی از پیش شرط‌های ضروری برای اعزام نیرو بودند. این درحالی است که در دکترین نظامی جدید روسیه تصریح شده است که «استفاده از نیروهای مسلح و سایر یگان‌ها برای تأمین امنیت شهروندان روس که خارج از مرزهای فدراسیون روسیه به سر می‌برند، در انطباق با اصول و هنجارهای عمومی به رسمیت شناخته شده حقوق بین‌الملل و قراردادهای بین‌المللی فدراسیون روسیه، قانونی هستند».

دکترین نظامی روسیه سال ۲۰۱۰ میلادی، در پی جنگ اوستیای جنوبی در گرجستان که دو سال پیش‌تر رخ داده بود، تغییر کرد. آن زمان روسیه دلیل حمله نظامی خود به کشور همسایه (گرجستان) را لزوم حمایت از شهروندان خود در منطقه جدایی‌طلب اوستیای جنوبی عنوان کرد. برداشت جامعه بین‌الملل از این استدلال روسیه آن بود که مسکو هر زمان می‌تواند به این بهانه فرمان اعزام نیروهای خود به خارج از مرزهای این کشور را صادر کند.

دمیتری مدودف، رئیس‌جمهور وقت روسیه در آن زمان تأکید کرد که دلیل تغییر دکترین نظامی روسیه تسهیل شرایط مبارزه با دزدان دریایی است و با این تغییر، ارتش روسیه راحت‌تر می‌تواند وارد نبرد با آنها شود. زیرا قبل از آن «موافقت شورای امنیت ملی کشور» یا «اعلام جنگ» برای اعزام نیروهای ارتش برای مبارزه با دزدان دریایی ضروری بود.

بدین ترتیب روسیه اکنون با توسل به مسئله در خطر بودن امنیت شهروندان روس در اوکراین و به‌ویژه در شبه‌جزیره کریمه به مداخله نظامی پرداخته است، اما باید دید مسکو تا چه حد حاضر است بهای این اقدام مخاطره‌آمیز را پرداخت کند. در عین حال غربی‌ها درصددند تا این بهانه را از دست روس‌ها بگیرند. در این راستا شورای اروپا با تأکید از دولت موقت اوکراین خواست هرچه سریع‌تر حقوق اقلیت‌های ملی همانند روس‌ها و تاتارها را به رسمیت بشناسد و از آن حفاظت کند، با این استدلال که تضمین حقوق اقلیت‌های ملی نقش مهمی در حل مناقشه اوکراین خواهد داشت.

جمع‌بندی

۱. برخلاف تصور اولیه غربی‌ها مبنی بر اینکه روسیه در قبال تحولات اوکراین موضعی انفعالی خواهد گرفت، این کشور با توجه به ملاحظات امنیت ملی و منافع استراتژیک خود به‌ویژه در شبه‌جزیره کریمه، به اقداماتی مبادرت کرد که غربی‌ها را با وضعیتی پیش‌بینی نشده مواجه کرده است. به این ترتیب نه تنها دولت موقت اوکراین اکنون در مقابل کنش‌های روسیه قادر به ارائه واکنش‌های مناسب نیست، بلکه متحدین غربی این دولت نیز تا حدودی برای سروسامان دادن به اوضاع و جلوگیری از ادامه اقدامات روسیه عاجز مانده‌اند.

۲. یکی از ملاحظات اصلی مسکو در زمینه امنیت ملی این است که به هیچ عنوان اجازه نمی‌دهد تا غربی‌ها در کشورهای همسایه روسیه حضور و رخنه نظامی پیدا کنند. بدین ترتیب با توجه به روی کار آمدن دولتی در اوکراین که آشکارا تمایلات غرب‌گرایانه دارد، روس‌ها به فراسط دریافته‌اند که نه تنها احتمال همگرایی اقتصادی آن با غرب، بلکه احتمال همگرایی نظامی و ملحق شدن این کشور به ناتو وجود دارد. در صورت تحقق چنین سناریویی، روس‌ها بایستی منتظر درخواست دولت اوکراین برای خروج ناوگان دریای سیاه روسیه از بندر سواسوتوپل واقع در شبه‌جزیره کریمه در آینده نه چندان دور باشند. درواقع مسکو با پیش‌بینی این سناریو در اقدامی پیش‌دستانه با استناد به دکترین امنیت ملی خود و به بهانه در معرض تهدید بودن امنیت شهروندان روس‌تبار در این شبه‌جزیره، به اقدام نظامی رو آورد تا بدین ترتیب در اوضاع کنونی که دولت موقت اوکراین هنوز قوام نگرفته و قادر به کنترل کامل اوضاع نیست، آن را در برابر عملی انجام شده قرار دهد. به‌ویژه اینکه حفظ ناوگان دریای سیاه در استراتژی دریایی روسیه نقشی حیاتی دارد و بدون آن درواقع کارکرد عملیاتی نیروی دریایی روسیه در مدیترانه و از آنجا در اقیانوس اطلس و هند از میان خواهد رفت.

۳. با وجود تهدیدات غرب و حتی سخن گفتن از گزینه نظامی، به‌نظر نمی‌رسد که غربی‌ها درحال حاضر قادر به اقدامی فراتر از مجازات‌های سیاسی، دیپلماتیک و در مرحله بعد مجازات‌های اقتصادی مانند مسدود کردن دارایی‌ها، قطع سرمایه‌گذاری و خروج سرمایه خود از روسیه باشند. ازسوی دیگر روسیه نیز حدود ۴۰ درصد از گاز اروپا را تأمین می‌کند و اروپایی‌ها بارها درباره احتمال استفاده روسیه از صادرات گاز به‌مثابه سلاحی اقتصادی ابراز بیم کرده‌اند. به هر حال هم غرب و هم روسیه در قبال یکدیگر از ابزارهای اقتصادی بهره‌مند بوده و قادر به استفاده از آن در راستای اعمال فشار به طرف مقابل هستند.

۴. از هم‌اکنون آثار تشدید بحران در اوکراین و رویارویی روسیه و غرب به صورت افزایش شدید بهای طلا و نفت در بازارهای بین‌المللی خود را نشان داده است. می‌توان پیش‌بینی کرد که با تشدید بحران و بروز درگیری نظامی بین نظامیان روسیه و اوکراین شاهد شوک قیمتی در بازار نفت و گاز و به تبع آن کاهش نرخ سهام و افزایش احتمال رکود در بازارهای مالی و سرمایه‌ای بین‌المللی خواهیم بود. این سناریو مسلماً برای غرب به‌ویژه اتحادیه اروپا که تازه در حال بیرون آمدن از پیامدهای سخت بحران مالی و اقتصادی است، خوشایند نخواهد بود.

۵. شواهد حاکی از آن است که روسیه قصد ندارد در برابر تهدیدات غرب از موضع خود عقب‌نشینی کند. بدین ترتیب باید انتظار تصرف کامل شبه‌جزیره کریمه را داشت. بنابراین حتی اگر روسیه این منطقه را به خاک خود منضم هم نکند، آن را به صورت یک جمهوری خودمختار تحت‌الحمایه حفظ خواهد کرد، وضعیتی که اکنون درباره آبخازیا در گرجستان پس از جنگ سال ۲۰۰۸ شاهد آن هستیم. با این همه شواهد کنونی حاکی از قصد روسیه برای انضمام کریمه به خاک روسیه است.

۶. اوضاع در دیگر نقاط اوکراین به‌ویژه در شرق این کشور آرام نیست. در این راستا شاهد تظاهرات شمار زیادی از روس‌تبارها در این منطقه به طرفداری از ویکتور یانوکویچ رئیس‌جمهور برکنار شده و نیز هواداری از روسیه هستیم که در موارد بسیاری با تصرف ساختمان‌های دولتی همراه بوده است. بدین ترتیب دولت موقت غربگرای اوکراین باید علاوه‌بر مقابله با روسیه در بُعد خارجی با شمار عظیمی از مردم اوکراین در شرق این کشور نیز که خواهان همگرایی با روسیه و نه با غرب هستند دست و پنجه نرم کند. این چالشی بزرگ برای دولت غربگرا و رهبران آن خواهد بود.

۷. آمریکا در اقدامی آشکار برای نشان دادن جدیت خود در قبال تحولات اوکراین و نیز گوشزد کردن توانمندی نظامی‌اش به روسیه، اقدام به برگزاری رزمایشی در دریای سیاه می‌کند که بنا بر ادعا از قبل برنامه‌ریزی شده است. با این همه به نظر نمی‌رسد که روسیه و همه‌ای از این‌گونه اقدامات آمریکا داشته باشد، زیرا مسکو توانمندی عظیمی در بخش هوایی و دریایی در حوزه دریای سیاه در اختیار دارد و جدای از آن منطقه نظامی جنوب روسیه نیز در حاشیه دریای سیاه واقع شده که دربردارنده نیروهای نظامی زرهی، مکانیزه و پیاده بزرگی است.

۸. شواهد حاکی از آن است که روسیه به هیچ وجه قصد کوتاه آمدن درباره اوکراین را ندارد. در مرحله اول قصد کرملین تعیین تکلیف وضعیت شبه‌جزیره کریمه با الحاق دائمی آن به روسیه است که مقدمه این کار با رأی مثبت پارلمان کریمه برای الحاق انجام شده و می‌توان انتظار داشت که در همه‌پرسی ۲۵ اسفند هم بیشتر مردم کریمه به پیوستن این منطقه به روسیه رأی مثبت دهند و بدین ترتیب مسکو از محمل حقوقی و مردمی لازم برای این اقدام نیز برخوردار شود. در مرحله دوم روسیه خواهان آن است تا از افتادن اوکراین به دامان غرب جلوگیری نماید. در این راستا از ناآرامی‌ها در شرق این کشور پشتیبانی کرده و در عین حال دولت کنونی اوکراین را دولتی برآمده از کودتا دانسته و آن را فاقد مشروعیت تلقی می‌کند. در چنین حالتی حتی دخالت نظامی روسیه در شرق این کشور از دیدگاه روس‌ها مشروع خواهد بود.

غربی‌ها در مقابل با واکنش‌های سیاسی، دیپلماتیک و در مرحله بعد با اقدامات تنبیهی اقتصادی و مالی واکنش نشان خواهند داد، اما نباید فراموش کرد که روسیه نیز از ابزارهای زیادی مانند استفاده از سلاح گازی (قطع صدور گاز به اروپا به عنوان سلاحی کارآمد)، کنار نهادن دلار از مبادلات بین‌المللی روسیه و عدم بازپرداخت وام‌های اخذ شده از بانک‌های غربی و در نهایت مسئله فروش اوراق قرضه آمریکا که در اختیار شرکت‌ها و شهروندان روسیه است استفاده خواهد کرد. در حال حاضر بیش از ۶۰۰ میلیارد دلار از اوراق قرضه فدرال آمریکا در اختیار روسیه است و مسکو می‌تواند از طریق آن فشار زیادی به اقتصاد آمریکا وارد نماید. از این‌رو روسیه در رویارویی جدید خود با غرب به هیچ وجه حریف دست و پا بسته‌ای نخواهد بود.

